

UDK 94(474.5-25)  
Kr81

Versta iš  
Józef Ignacy Kraszewski,  
*Wilno od początków jego do roku 1750. Tom I,*  
Na nowo poprawiony i przerobiony.  
Wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno:  
Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840.

Knygos leidimą parėmė  
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

ISBN 978-5-417-01083-5  
ISBN 978-5-417-01084-2

© Vertimas į lietuvių kalbą,  
Irena Katilienė, 2014  
© Įvadas, Elmantas Meilus, 2014  
© Apipavidalinimas, Romas Dubonis,  
2014  
© MINTIS, 2014

J. I. Kraševskis

## VILNIUS

NUO JO PRADŽIOS IKI 1750 METŲ

– *Dux Vilnam fundat et urbem,  
Lithuanas inter, quae tantum prominet urbes,  
Quantum inter reliquos noctis micat Hesperus ignes.*  
[Kunigaikštis tad Vilnių įkūrė – miestą,  
Kursai taip tarp lietuviškų miestų iškilęs,  
Kaip tarp kitų nakties šviesulių žiburiuoja Hesperas.]

*Dan. Hermanni Boruss. Stephaneidos\**  
Lib. I. 1582

I TOMAS  
Naujai pataisytas ir pakeistas



*/Vilniaus miesto herbas/*  
SIGILVM CIVIT. VILN. ANN. VII. VRB. COND. INST.  
Išleido Adomas Zavadzkiis  
VILNIUS  
Juzefo Zavadzkiio lešomis  
1840

\* Danielis Hermanni Borussi, *Stephaneis Moschovitica* – vokiečių humanisto ir poeto Danieliaus Hermano Prūso (Ca 1543 Neidenburge – 1601 Rygoje) eiliuota poema lotynų k. apie Stepono Batoro karą su Maskva, išleista 2 knygomis Gdanske (*Gedanum*) 1582 metais.

---

# I v a d a s

**J**uzefas Ignacas Kraševskis (*Józef Ignacy Kraszewski*, 1812 m. Varšuvoje–1887 m. Ženevoje) yra laikomas vienu produktyviausių lenkų literatūros kūrėjų. Jis buvo istorikas, rašytojas, kritikas, publicistas, leidėjas, palikęs apie 600 įvairių darbų, kurių nemažai skirta Lietuvos istorijai, archeologijai ir etnografijai. Savo literatūriniuose kūriniuose lenkų kalba jis taip pat daug vietos skyrė Lietuvai (pvz., vieną garsiausių savo romanų originaliai pavadino *Kunigas*). Rėmė užgimstantį lietuvių tautinį judėjimą, lietuviškos periodikos leidimo idėją ir net leido pasinaudoti savo spaustuve Drezdene nelegalių knygų lietuvių kalba leidybai. Manoma, kad jo kūryba prisidėjo prie lietuvių istorinės ir tautinės savimonės formavimosi XIX a. II pusėje–XX a. pradžioje\*.

Šis Varšuvoje gimęs lenkas 1829–1830 m. Vilniaus universitete studijavo literatūrą ir istoriją, čia pradėjo savo kūrybinį kelią, ir

\* Apie visa tai plačiau žr.: I. Szulska, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa, 2011, p. 475–483.

nors dėl politinių ir kitokių aplinkybių paskui buvo blaškomas po įvairius kraštus ir šalis, domėjimosi Lietuva ir ryšio su ja niekada neprarado. Jis ne tik rinko su Lietuvos istorija susijusius šaltinius, bet ir lietuvių mitologiją, dainas, priežodžius ir padavimus, juos skelbė lenkų kalba.

Iš visų J. I. Kraševskio darbų Lietuvos ir konkrečiai jos sostinės istorijai ypač svarbi 1840–1842 m. pasirodžiusi knyga *Vilnius nuo jo pradžios iki 1750 metų*. Nežiūrint to, kad praėjo jau daugiau kaip 170 metų, kai pasirodė pataisytas ir papildytas Vilniaus istorijos I tomas, ši knyga su likusiais trimis tomiais neabejotinai užima išskirtinę vietą Vilniaus historiografijoje\*. Pirmą ir kur kas trumpesnę bei paprastesnę Vilniaus istorijos leidimą\*\*, kaip knygos pratarinėje rašo leidėjas Adomas Zavadskis, – „anksčiau ganėtinai neišvaizdžiai išleista, dabar visai autoriaus pakeista ir pataisyta“ (p. XXVI), perrašė ir papildė pats J. I. Kraševskis. Dabar lietuvių skaitytojui pateikiamas šis pertvarkytas Vilniaus istorijos I tomo variantas.

Autorius savo keturių tomų Vilniaus istorijai, prie kurios dirbo dešimtį metų, išdėstyti pasirinko gan sudėtingą struktūrą. Jis ją suskirstė į dvi dalis\*\*\*: pirmoji apima pirmą bei apie trečdalį antro tomo ir atspindi bendrą miesto, net valstybės bei tautos istoriją. Antroji dalis apima likusius maždaug du trečdalius antro bei trečią tomą ir, kaip pats autorius I tomo paaiškinimuose rašo, „išsamiai aiškina pirmąją dalį ir daugiausia siekia aprašyti vidaus gyvenimo įvykius“ (p. XXX). Kiekvienas tomas taip pat tarsi skirstomas į dvi dalis: dėstomąją ir atskirai pateiktus paaiškinimus, kuriuos šio lietuviško tomo leidėjai skaitytojų patogumui sudėliojo kaip išnašas puslapių apačioje. Turint omenyje šiuolaikinio mokslo laimėjimus

\* *Wilno od początków jego do roku 1750*. Przez J. I. Kraszewskiego, T. I, Wilno, 1840; T. II, 1840; T. III, 1841; T. IV, 1842.

\*\* J. I. Kraszewski, *Historja Wilna*, T. I: Dzieje ogólne miasta do roku 1572, Wilno, 1838.

\*\*\* Taip knygos struktūra pristatoma paties autoriaus I tomo *paaiškinimuose*, bet po dvejų metų (1842), išleistas paskutinis IV tomas, jo turinyje ir knygos pradžioje (p. V, 1) jau pristatomas kažkodėl kaip trečia dalis.

atrodo, kad kaip tik antroji šios miesto istorijos dalis ir yra vertingiausia, taip pat visų dalių išnašose ir prieduose pateikiama medžiaga, nes dalis šių šaltinių yra arba pražuvę, arba kol kas naujai neatrasti. Antrojoje dalyje autorius, pasinaudodamas gausiais jam prieinamais šaltiniais, išsamiai aprašė Vilniaus katedros istoriją bei įvairių čia veikusių vienuolių ordinų ir jų bažnyčių istorijas (II t.). Trečiame tome aprašyta Vilniaus kapitula, stačiatikiai, protestantai, judėjai ir musulmonai bei miesto savivaldos struktūra, pareigūnai, pajamos ir išlaidos, amatai ir cechai, prekyba, žymiausi pastatai, upės, kalvos, papročiai ir šventės, miesto herbas. Visas ketvirtas tomas skirtas aptarti švietimui ir kultūrai (mokykloms, universitetui, bibliotekoms, spektakliams, spaustuvėms ir knygynams), jame pateikiamas Vilniuje išleistų knygų sąrašas.

Žvelgiant iš šių dienų istoriko pozicijų, pirmoji šios Vilniaus istorijos dalis atrodo silpnesnė (ypač išdėstytoji šiame I tome), nes matyti, jog autoriui aiškiai trūko duomenų ir, ko gero, gebėjimo apibendrinti tuos palyginti negausius šaltinius, ypač iš ankstyvojo laikotarpio. Todėl jis labai daug vietos skyrė bendriems Lietuvos istorijos dalykams, nelabai su Vilniumi susijusiems, tarsi užpildydamas vietą. Bet kuo istorija slinko arčiau XIX a., kuo daugiau šaltinių radosi, tuo daugiau ir dėmesio buvo skiriama Vilniaus istorijai, tuo ji darėsi išsamesnė, o autoriaus samprotavimai – labiau argumentuoti. J. I. Kraševskis savo *Vilniaus istoriją* periodizavo, kaip tiems laikams įprasta, pagal valdovų valdymą. Šis lietuvių kalba skelbiamas pirmasis veikalo tomas, *įvade* aptarus geografinius, klimatinius, tautinius bei kalbinius dalykus, apima laikotarpį nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino iki Lenkijos ir Lietuvos bendro valdovo Zigmanto Vazos valdymo pabaigos.

J. I. Kraševskis Vilniaus universitete, be kitų dalykų, studijavo ir istoriją. Kaip istorikui, neabejotinai jam įtakos turėjo tais laikais garsus europinio masto istorijos profesorius, istorijos teoretikas, tuomet jau pašalintas iš Vilniaus universiteto, Joachimas Lelevelis, teigęs, kad istorijos objektą sudaro visuomeniniai santykiai, žmonijos tobulėjimo procesai ir kultūros bei politikos

problemos, ypač kėlęs šaltinių reikšmę\*. J. I. Kraševskis šios knygos pabaigoje, vertindamas XVI a. istoriko Motiejaus Strijkovskio darbą, panašia dvasia apibūdino istorijos mokslo siekius ir tikslus: „Kaip visi mokslai, istorijos mokslas laimėjo filosofškai suprantamais pagrindais; atskyrėme nuogus faktus nuo jų dvasinės reikšmės, pripažindami esminį poreikį išaiškinti chronologiją ir faktus, ir jų tvirtą pagrindimą paremti visomis būsimomis išvadomis, tačiau šiandien grynų turiniu, materialiais faktais jau nesitenkiname. Ieškome istorijos dvasios, įvykių svarbos, istorijos tęstinumo ir harmonijos, pripažindami chronologijai, kaip istorijos skeletui, ant kurio jos kūnas laikosi, visą jai pritinkančią reikšmę. Šiandien istorijos paveiksle trokštame atkurti ir prikelti senąjį pasaulį iš likusių jo skeveldrų.“ (p. 431) O skelbiamos knygos *paaiškinimuose*, nors ir nenorėjo būti „savo darbo teisėjas“, bet labai teisingai pastebėjo, kad, „kaip žinia, tokio pobūdžio darbai, sendami lentynoje, nepraranda vertės, juos tenka be paliovos nuolat taisyti ir pildyti“ (p. XXIX). Tad trumpai peržvelkime bei aptarkime šį pirmą tomą.

Kaip jau minėjome, pradžioje pateikus XIX a. I pusės žinias apie Vilniaus geografinę padėtį, dirvožemį ir klimatą, toliau ėjo lietuvių kilmės, kalbos ir rašto aptarimas. Autoriaus samprotavimai apie lietuvių kalbą ir kilmę labai suveltai, dabar gali atrodyti naivūs ir nemoksliški, nors jie iš esmės atspindi XIX a. pradžios mokslo žinias apie lietuvius. Ši dalis iš esmės kažkiek primena paties J. I. Kraševskio šios knygos pabaigoje sukritikuoto M. Strijkovskio knygos tekstą (žr. toliau). Bet reikia pripažinti, kad vis dėlto jis pats jau kritiškai vertina iš XVI a. pasiekusias lietuvių kilmės legendas ir supranta, kad „darbas ieškant tautų ištakų neturi pabaigos <...>, nes visi įrodymai grindžiami persipynusiais <...> padavimais ar slidžiais pavadinimų ir kalbos žodžių panašumais“ (p. 8). Autorius, pateikdamas Vilniaus istoriją iki krikšto, daugiausia rėmėsi įvairių kronikų ir metraščių žiniomis bei negausių iki XIX a. rašiusių istorikų darbais. Todėl dabartiniam skaitytojui žinios atrodo skurdžios ir prieštaraujantios viena kitai. Gerokai sklandžiau aptariama Lietuvos mitologija, socialinė sąranga, teisė ir papročiai.

\* M. Jučas, „Istoriografija Vilniaus universitete 1803–1832 m.: tarp švietimo ir romantizmo“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 4, p. 97.

J. I. Kraševskis atskirai ir plačiai aprašo lietuvių kunigaikščių kilmę, bet vėlgi daugiausia remiasi kronikomis ir metraščiais, bandydamas juos lyginti bei pateikdamas dideles jų ištraukas, faktiškai nekomentuodamas, tik taip tuos šaltinius įvertindamas: „Atrodo, kad ši XVI a. parašyta genealogija taip pat labiau pramanyta negu paremta tikrais įrodymais“ (p. 25).

Pereidamas prie geriau dokumentuoto Vilniaus istorijos laikotarpio, autorius stabteli prie legendinės miesto paminėjimo datos 1129 m. ir metraštininkų žinutės apie gyvenvietę Vilniaus vietoje 1270–1272 m., ir pateikia nemažai įvairių samprotavimų apie miesto bei pilies įkūrimą didžiojo kunigaikščio Gedimino laikais. Šie samprotavimai dabar, turint omenyje naujausius tyrinėjimus (pvz., dėl Bokšto g.), gali pasirodyti visai priimtini\*. Aprašydamas didžiojo kunigaikščio Algirdo laikų Vilnių, J. I. Kraševskis nemažai dėmesio skyrė stačiatikių ir pranciškonų Vilniaus kankiniams\*\*.

Rašydamas apie Jogailos laikus, autorius vėl didžiąją dalį pasakojimo skyrė aptarti to meto politinėms kovoms Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir aprašyti lietuvių papročiams, gyvenimui, tikėjimui, ekonomikai, luomams, šeimoms, teisėms, teismams, valstybės sąrangai ir pan. Tačiau sostinės istorijai vietos skirta tik tiek, kiek ji buvo susijusi su minėtomis politinėmis kovomis ir

\* Šie metai naujausių tyrinėjimų šviesoje nebeatrodo nepriimtini, plačiau žr.: *Vilniaus sąsiuviniai/1*: G. Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010; P. Йонайтис, „Община «Русского города» XIII–XIV веков в Вильнюсе в свете новейших археологических открытий“, in: *Археология и история ПСКОВА и Псковской земли/56*, Москва, Псков, 2011, с. 171–178; P. Йонайтис, „Раскопки на территории «CIVITAS RUTENICA». Продолжение исследования“, in: *Археология и история ПСКОВА и Псковской земли/57*, Москва, Псков, 2011, с. 232–234; P. Йонайтис, „Исследования на «CIVITAS RUTENICA» в 2011 г. Проверка теорий“, in: *Археология и история ПСКОВА и Псковской земли/58*, Москва, Псков, 2013, с. 380–383.

\*\* Jų istorijoms nušviesti dabar yra parašytos išsamios monografijos: D. Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai: istorija ir gyvenimas (istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius, 2000; D. Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.* (= *Studia Franciscana Lithuanica*, t. 4), Vilnius, 2010.

trumpai pabandyta aprašyti jos padėtį prieš krikštą, privediant nemažai klaidų ir abejotinų teiginių (pvz., Žemutinę pilį čia ir toliau vadinant Kreivąja, mieste žiūrint „Perkūno šventyklą ties pilimi, su erdviausiais statiniais kunigams“ ir t. t.).

Tolesniame poskyryje gan sudėtingai aprašomos Lietuvos ir Vilniaus krikšto peripetijos bei kitų penkerių metų įvykiai, iš kurių ypač išskirtas vienas iš bandymų paimti Vilnių dalyvaujant Vytautui (1390 m.). Tačiau viename didžiausių poskyrių, skirtame Vytauto valdymo laikotarpiui, vėlgi daugiausia vietos užima bendrųjų Lietuvos istorijos dalykų dėstymas bei didžiojo kunigaikščio apologetika (kartais net persistengiant, pvz., kai rašoma, kad 1396 m. Vytautas prieš totorius pasiuntė kariuomenę, „vadovaujamą kažkokio Algirdo“, ir šis pasiekė pirmą lietuvių pergalę prieš totorius; p. 115), o ne Vilniaus reikalai. Deja, autorius, kaip ir dauguma XIX a. I pusės istorikų, tvirtino, kad po Krėvos sutarties ir ypač po Horodlės suvažiavimo (1413 m.) „Lenkija ne tik kad įsiurbė į save Lietuvą“ (p. 124), bet toliau viską jai primetė ir Lietuva pavirto „į silpną Lenkijos atspindį ir pastarosios pamėgdžiojimą“ (p. 125)\*. Tą patį jis tvirtino ir dėl Vilniaus, jog šis visuose dalykuose buvo priverstas mėgdžioti Krokuvą, tiesa, pripažindamas, kad pastaroji, savo ruožtu, mėgdžiojo vokiečių miestus. J. I. Kraševskis parodo Vytauto siekius ir religijos srityje apriboti Maskvos įtaką LDK (metropolito Camblako skyrimas, p. 125). Įspūdingai ir plačiai aprašytas (p. 136–142) Lucko suvažiavimas, taikliai apibūdinti susirinkusių valdovų interesai, politikos užkulisiai. Taip pat plačiai aprašyta visa Vytauto „karūnavimo“ istorija.

Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio laikus bei visą ilgą Kazimiero Jogailaičio valdymo laikotarpį, esant daugiau išliku-

\* Šioje vietoje reikia atkreipti dėmesį į jau istoriografijoje užfiksuotą netikėtą paradoksą (žr.: I. Szulska, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa, 2011, p. 481–482), kad Kraševskis, kuris iš esmės buvo „Lietuvos kapų“ dainius ir bendros valstybės atstatymo, kurioje Lenkija užimtų dominuojančią padėtį, šalininkas, dėl susiklosčiusių istorinių ir politinių aplinkybių XIX a. pab. buvo padarytas lietuvių tautos atgimimo šalininku ir jų tapatybės bei kultūrinio atskirumo nuo lenkų vienu iš kūrėjų.

sių šaltinių, autorius aprašo daugiau dėmesio skirdamas Vilniaus miestui, nors ir toliau dominuoja bendrosios istorijos temos. Plačiau apibūdinamos Vilniui suteiktos privilegijos, magistrato valdos ir jurisdikos bei parodyta pastarųjų žala miesto raidai (p. 167), pabrėžiama katalikų vykdoma stačiatikių priespauda. Autorius visiškai nepamatuotai iškėlė prielaidą, kad Vilnius XV a. pab. galėjo turėti apie 30–40 tūkst. gyventojų (p. 179).

Aprašydamas didžiojo kunigaikščio Aleksandro keliolika metų valdomą Vilnių, J. I. Kraševskis vėlgi daugiausia dėmesio skiria mažai su miestu susijusiems dalykams. Pabrėžiamas cechų atsiradimas ir prekybos augimas šio laikotarpio sostinėje. Atkreiptas dėmesys į papildomai miestui suteiktas monopolines teises prekiauti vynu ir salyklu, gaminti vašką, sverti prekes, vilniečių pirklų bemuitę prekybą LDK ir Lenkijos Karalystėje. Ypač atkreiptas dėmesys į valdovo bandymą išspręsti iškylančią naują problemą, kai Aleksandru dažnai reziduojant Vilniuje vis daugiau LDK kilmingųjų ir eilinių bajorų čia įsigydavo iš miestiečių namus, bet atsisakydavo mokėti miestui mokesčius (IVp. 3). J. I. Kraševskis pabrėžia, kad šis konfliktas mieste ypač išryškėjo vėlesniais laikais, tai yra vadinamųjų privačių jurisdikų, kai atsisakoma paklusti Magdeburgo teisei, klausimas. Daug vietos šiame skyriuje skirta Aleksandro žmonos Maskvos kunigaikštystės Elenos buvimui Vilniuje, bandymui ją atversti į katalikybę ir iš to kylančią įtampą santykiuose su Rusija. Galiausiai Maskvai tai tapo viena iš priežasčių paskelbti karą, nors, kaip taikliai pastebėjo autorius, pagrindinis tikslas buvo troškimas užgrobti LDK žemes (IVp. 10). 1503 m., kai per paliaubas su Maskva buvo atnaujinta tarpusavio prekyba, valdovo nurodymu įkurti garsieji Svečių namai (arba Maskvos svečių namai, dabar – Filharmonija), kur turėdavo apsistoti į Vilnių atvykstantys maskvėnų ir kitų Rusijos žemių pirkliai. Aptarus padidėjusį totorių antpuolių pavojų, nemažai vietos skirta su tuo susijusiai 1505 m. (tikrovėje – 1503 m.) pradėtai gynybinės miesto sienos statybai, kritiškai peržvelgiami kai kurie apie tai anksčiau rašiusių autorių teiginiai (IVp. 15–17). Pabaigoje atkreiptas dėmesys, kad neilgu Aleksandro valdymo laikotarpiu Vilnius daug gavo

dėl nuolatinio valdovo dvaro rezidavimo ir su tuo susijusio jo aptarnavimo, kad dėl to čia gerokai gausiau kūrėsi kilmingieji, bajorai, amatininkai ir pirkliai, vienuoliai. Šiuo laikotarpiu sustiprintas saugumas tvirtinant pilis bei apjuosiant gynybine siena, miestas pasipuošė naujomis bažnyčiomis, cerkvėmis ir kitais statiniais. Autorius Aleksandro valdymo laikotarpį laiko Vilniaus klestėjimo pradžia.

Aprašant Vilniaus istoriją didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo laikotarpiu, atkreiptas dėmesys į įdomų momentą, kad bent jo valdymo pradžioje LDK stačiatikių kilmingieji buvo linkę perkelti sostinę iš Vilniaus į Kijevo, „nes Vilniui stigo to žavesio, kokį Rusiai visuomet turėjo Kijevas“ (p. 213). Pabrėžiami Renesanso laikotarpiu visoje Europoje prasidėję papročių pokyčiai, kartu vykę ir Lenkijoje, ir Lietuvoje, kurie ypač palietė miestus, tarp jų ir Vilnių. Miestiečiai, mėgdžiodami kilminguosius, siekė prabangos, gražino savo buitį ir aplinką, namus, kartu patį miestą. Rašydamas ne apie Vilnių, o apie valstybės to laikotarpio istoriją, autorius neišvengė didelių klaidų. Pavyzdžiui, tvirtindamas, kad 1514 m. lietuviai iš rusų atėmė Smolenską (p. 222), kai išties viskas įvyko priešingai, sumaišydamas šį įvykį su tais metais pasiekta lietuvių ir lenkų pergale prie Oršos. Pabrėžti pokyčiai ir Vilniaus vidaus gyvenime, kai pertvarkomas miesto valdymas, apsauga, tvarka, kad į visa tai plačiau įtraukiami miestiečiai (daugiausia per cechus). Pertvarkoma mokesčių sistema, miestiečiams suteikiama naujų privilegijų, bet kartu atkreiptas dėmesys, kad šios trukdė konkurencijai, pramonės raidai ir atverdavo galimybes „nevaržomam piktnaudžiavimui“ (p. 227). Išsprendžiami ginčai dėl kai kurių dirbtuvių, mokesčių, tvarkos palaikymo ir teismų su vyskupo jurisdikcijai priklausančia miesto dalimi. Kartu atkreiptas dėmesys į tai, kad, nežiūrint į šį susitarimą, toks skaidymas (teisių ir teismų dubliavimas) iš esmės miestui buvo nenaudingas. Pabrėžiami vis atsinaujinantys Vilniaus magistrato ginčai su miestiečiais ir aprašoma, kaip valdovas juos sprendė. Neliko autoriaus nepastebėtas ir faktas, kad parapinėje Šv. Jono bažnyčioje, be lenko, turėjo būti ir lietuviškai pamokslus salantis pamokslininkas ir iš to daroma logiška išvada, jog lietuvių kalba „anuomet turėjo būti dar ganėtinai paplitusi ir žmonių var-

tojama“ (p. 230). Pabaigoje aprašytos pirmosios miesto mokyklėlės ir spaustuvės.

Daugiausia vietos šiame tome skirta Žygimanto Augusto valdymo laikotarpiui, kurį J. I. Kraševskis pradeda nuo 1529 m., kai jaunas, vos devynerių, berniukas dar gyvam esant tėvui buvo išrinktas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Kadangi nemaža šio valdovo gyvenimo dalis buvo susijusi su Vilniumi ir šiam periodui autorius priskiria Lietuvos sostinės klestėjimo laikotarpį, tai šiuose skyriuose ir randame daugiausia medžiagos iš Vilniaus istorijos. Pasakojimas pradedamas aprašant 1530 m. didįjį miesto gaisrą, marą, 1552 m. pranciškonų konfliktą su miesto vaitu Rotundu, valdžios ir miestiečių konfliktus dėl bandymų sunkinti pastarųjų prievoles. Nemažai vietos skirta tokio svarbaus objekto kaip tiltas per Nerį atsiradimui ir su juo susijusiai vargšų špitolei, o ypač miesto valdžios, tvarkos, buities ir ūkio struktūrai, aprašyta, kaip visa tai funkcionavo, kokių kildavo sunkumų. J. I. Kraševskis kritiškai vertina iš to ir vėlyvesnių laikotarpių pasiekusius Vilniaus aprašymus, parodydamas, kad daugelis juose miestui išsakytų priekaištų neatitinka tikrovės. Vėlgi nuolatos kiekviena proga kritikuojamas padalijimas į jurisdikas ir parodoma, kokią tai nešė žalą, bet kartu pabrėžiamas miesto augimas ir gražėjimas tuo laikotarpiu. Daug čia rašoma ir apie Žygimanto Augusto gyvenimą Vilniuje tiek su pirmąja žmona Elžbieta, tiek ir su garsiąja Barbora Radvilaite. Daug dėmesio ir vietos skirta šio valdovo religinei tolerancijai ir todėl šioje srityje vyraujančiai taikai visoje šalyje ir Vilniuje, kai Europos valstybės ir miestai kunkuliavo nuo religinių konfliktų. Šiuose skyriuose neabejotinai skirta daugiausia vietos Vilniaus istorijai, o sostinės aprašymai tikrai įspūdingi (plg. p. 291–292), bet nemažai dėmesio tenka ir Livonijos karui, ir ypač Lietuvos vidinėms problemoms, santykiams su Lenkija, galiausiai Liublino unijai. Labai daug romantikos autoriaus pasakojimuose ir daug įsivaizdavimo apie tariamą Vilniaus blizgesį Žygimanto Augusto laikais (pvz., pasakojant apie švedų kunigaikščio Jono Vazos atvykimą iš Suomijos į Vilnių vesti Žygimanto Augusto sesers Kotrynos). Atkreiptas dėmesys ir į 1568 m. dėl pastovio teisės Vilniuje valdovo

išleistą potvarkį, draudžiantį be leidimo užimti vilniečių namus, kai čia atvyksta valdovo dvaras ar vyksta seimai, ar pan. Taip pat, pasak autoriaus, Vilniaus bei kitų miestų nepriekaištingiems pareigūnams privilegija suteikta teisė nobilituoti\*.

Aprašydamas Liublino uniją J. I. Kraševskis, be jokių abejonių, konstatuoja, kad: „Liepos 1 d. Lietuva visiškai įjungta į Karūną. Jos tikroji istorija sulig ta diena beveik turėjo pasibaigti. Nuo tol laikyta tik kaip Karalystės dalis, be jokios atskiros reikšmės ir savarankiškumo, paklusniai atsidavė išbandymams, kokius Lenkija patyrė.“ (p. 301) Taigi, pasak autoriaus, Lietuvos nebeliko ir ji tapo tarsi sudėtine Lenkijos bei jos istorijos dalimi, tai jis konstatuoja tolesniuose svarstymuose: „Lietuva, susipynusi su ja vienodos civilizacijos teisėmis, silpna, bedvasė, po Vytauto visada nusiminusi našlė, ėjo Karūnos pėdomis iki anarchijos ir nuopuolio, visada būdama tik Lenkijos atspindys.“ (p. 305) Minėdamas išaugusią švietimo reikšmę Vilniuje, pabrėžė, kad jis tuo metu ūgtelėjo kone atsitiktinai, kai pakviesti į Lietuvą jėzuitai (autorius aiškiai nusistatęs prieš juos), kovodami su protestantais, buvo priversti pasitelkti į pagalbą ir švietimą (p. 303). Išryškinama ne tiek švietimo reikšmė šaliai, o prasidėję religiniai vaidai.

Ypač plačiai apibendrinamas Žygimanto Augusto valdymo reikšmę Vilniui, J. I. Kraševskis rašo: „Augustas dėl krašto pernelg dažnai ir pernelg ilgai sėdėdavo Vilniuje, tačiau tai buvo didelė pagalba miesto iškilimui, buvo paleista į apyvartą daug pinigų, padaugėjo gyventojų ir pastatų. Galbūt daugiau čia savo buvimu padarė karalius negu visomis privilegijomis, nepaisant dažnų maro antkryčių, gyventojų padvigubėjo, padaugėjo pastatų, atgijo prekyba, naujas, taip sakant, miestas vidury Vilniaus užgimė.“ (p. 307) Šio valdovo epochos pabaiga knygoje laikoma Vilniaus augimo pabaiga ir nuosmukio pradžia.

Tikėjimas išskirtine Žygimanto Augusto reikšme Vilniaus istorijai buvo toks tvirtas, kad netgi pradėdamas naują skyrių apie

\* Apie tai plačiau žr.: M. Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006, p. 52–74; A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1602–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 304–312, 321–322.

Henriko Valua ir Stepono Batoro valdymo laikotarpį autorius randa reikalą dar kartą pabrėžti, jog: „Su Žygimanto Augusto mirtimi pasibaigė Vilniaus augimo ir sėkmės epocha, prasidėjo jo nuopuolis. Pati Lietuva glaudžiau susijungusi su Karūna, į ją visiškai įsiliejo ir išnyko.“ (p. 314) Šiame skyriuje J. I. Kraševskis vėlgi daugiausia vietos skyrė valstybinei valdovo Stepono Batoro veiklai, paminėdamas daugelį patvirtintų ar naujų privilegijų Vilniui, kiek daugiau apsistodamas prie universiteto steigimo reikalų. Jis pastebi ir aprašo augantį katalikų (vėl ypač pabrėžiama jėzuitų veikla) nepakantumą kitatikiams Vilniuje ir valdovo bandymus išsaugoti toleranciją. Aprašytos problemos, atsiradusios mieste dėl priimto naujo vadinamojo Grigaliaus kalendoriaus, grėsusios peraugti į konfrontaciją su stačiatikiais, bet Steponas Batoras išmintingai leido pastariesiems savo šventes švęsti pagal senąjį kalendorių ir jų tuo metu nešaukti į teismus. Plačiai aprašyta 1585 m. jėzuitų surengta teatralizuota Dievo Kūno procesija, kuri į katalikų pusę tarsi perviliojo nemažai protestantų jaunimo.

Paskutinis šio tomo skyrius skirtas J. I. Kraševskio neigiamai vertinamam Zigmanto Vazos valdymo laikotarpiui. Jis, apibūdinamas šį valdovą kaip bailų ir silpną, bet religinį fanatiką, rašo: „Šio karaliaus valdymas Vilniui buvo liūdna epocha. Pasėti nesantaikos grūdai, apie kuriuos jau tiek kartų užsiminėme ir dar tiek turėsime rašyti, vis vešliau kerojo.“ (p. 336) Šio laikotarpio aprašymas ir pradėdamas siaubingais 1588–1589 m. siautėjusio bado ir jo nulemtu maro vaizdais, tarsi simbolizuojančiais blogą lemiančius ženklus miestui ir ateityje, bet kartu išryškintas pasiaukojamas jėzuitų elgesys per tas nelaimės.

Apibūdinamas po Bresto unijos susiklosčiusią padėtį taip rašo: „Lygiai stiprios dvi grupuotės būtų likusios bent jau ramiai nusi-teikusios mūšio atžvilgiu, tačiau kai tik viena jų sustiprėjo, pajuto savo jėgą, prasidėjo spaudimas, vaidai, mūšis žodžiais ir veiksmais, vaidijosi ir pykosi ne tik korporacijos, vienuolynai, sektos, bet ir atskiros šeimos, išskirtos tikėjimo, ir netgi visas kraštas; įsiplieskė gaisras, kuris truko amžius ir paskui pavirto nesantaikos įpročiu ir poreikiu kautis taip nelaimingam visuomet kraštui.“ (p. 337) Tačiau

jei šiuos smprotavimus palygintume su šių dienų neutralaus istoriko darbu apie XVII a. vilniečius, tai pamatytume, kad šis, priešingai, žavisi, kaip Vilniuje galėjo sugyventi tiek įvairių tautybių ir religijų, kaip visa ši įvairovė veikė magistratė, cechuose, brolijose ir pan. bei šeimose. Ir siūlo atsakymą, kad tokia padėtis *vertė ieškoti reliatyviai taikaus sugyvenimo būdų*\*. Tad rašydamas apie uniją J. I. Kraševskis rodo, kad jai nepritaria, ir faktiškai atstovauja oficialiam XIX a. Rusijos imperijos valdžios požiūriui, tik ne taip ryškiai. Kad su-tvirtintų įspūdį, jis net įdeda didelį (per keliolika puslapių) 1599 m. ortodoksų ir protestantų pasirašytą aktą, kuriame išvardijamos, jų manymų, patirtos skriaudos (VIp. 348–368)\*\*. Autorius sąžiningai registruoja įvairius Vilniaus gyventojų nesutarimus, o kai kuriems, jo nuomone, gerai parodantiems to meto blogėjančią padėtį mieste ir valstybėje, skiria ypač daug vietos. Pavyzdžiui, 1600 m., kai Vilniuje vos nekilo karas tarp kunigaikščių Radvilų ir Chodkevičių (p. 371–377). Autorius tarsi kelia sau tikslą tą laikotarpį pavaizduoti kuo juodesnėmis spalvomis: „Liūdna tai buvo krašto padėtis, kada, kaip čia matome, viskas gyveno kova ir vaidais, turtingųjų namai, luomai, vienuolynai, tikėjimai, net amatininkų cechai, dievobaimingųjų ir studentų brolijos – visi akiai nekentė, ir, atrode, tereikia sulaukti kibirkšties, kad įsipliekstų namų karo gaisras.“ (p. 358–359) Nemažai vietos skirta aptarti miesto vidaus tvarkai, prekybos taisyklėms, kai kurių amatininkų cechų veiklai. Toliau su atsidavimu aprašinėjami religiniai bei pasaulietiniai konfliktai. Paskaičius J. I. Kraševskio pateiktą XVII a. pradžios Vilniaus vaizdą, gali susidaryti įspūdis, kad tuo metu čia visi ištiesai konflikta-vo, nors taip toli gražu nebuvo (ką pastebėjo amerikiečių istorikas Deividas Frikas). Kaip ir anksčiau, skrupulingai fiksuojamos viso-kios mieste siautusios nelaimės: gaisrai, epidemijos, badas ir pan.

\* *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, Opracował, wstęp i komentarzami opatrzył Dawid Frick, „Studium Europy Wschodniej“, Bibliotheca Europae Orientalis, T. XXXII, fontes 2, Warszawa, 2008, p. XXIV.

\*\* Apie tai plačiau žr.: I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje (XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis)*, Vilnius, 1999, p. 486–487.

Apibendrinamas Zigmanto Vazos valdymo įtaką Vilniaus istorijai, autorius konstatuoja, kad gero miestui šis padarė labai ma-žai. Užtat „po savęs paliko tik stipresnę negu iki tol dvasininkiją, rūstesnes teises kitatikiams, sukurstytas kovai grupuotes ir parti-jas, šeimas, luomus, tikėjimus – daliniam namų karui, tapusiam įprastu ir liguistam sugedusios visuomenės gyvenimui būtinai rei-kalingu“ (p. 377).

I tomo pabaigoje pridėtas didelis priedas *Apie Strijkovskį ir jo „Kroniką“*, kuriame XIX a. autorius taip apibūdina savo XVI a. pirmtaką: „To žmogaus gyvenimas ir raštai tarpusavyje labai har-moningi ir dera; vieni kitus paaiškina, papildo ir padeda pažin-ti abu charakterius. Kaip gyveno, taip ir rašė, ir atvirkščiai. Visos jo aistros, visas jo būdas tiksliai dargi nemažesniu egotizmu pa-sižyminčiame veikale, kronikoje, atsiskleidžia.“ (p. 381) Palygina Motiejaus Strijkovskio ir Aleksandro Gvanjinio kronikas, ir pri-taria pirmojo skundui, kad pastarasis pavogė dalį jo medžiagos. Pamini M. Strijkovskio klajones ir nuotykius, pripažįsta jo narsą, bet abejoja, ar ta gausybė nuotykių nebuvo jo lakios fantazijos vai-sius. O galiausiai štai kaip įvertina savo pirmtako gyvenimo dar-bą – „Kroniką“: „Negrabi mozaika iš tūkstančių gabalėlių, vertimų, santrumpų, pompastikos, eilių, spėlionių, pašalinių ir nereikalin-gų žinučių.“ (p. 387) Šis J. I. Kraševskio *priedas* faktiškai niekaip nesusijęs su Vilniaus istorija (jis tik prabėgomis kelis kartus pa-minėtas). Veikiau tai plati XIX a. istorijos mokslo laimėjimais paremta M. Strijkovskio darbo recenzija, kurioje jis motyvuotai sukritikuoja pastarojo darbą. Nors, reikia pasakyti, bandydamas išnarplioti pirmtako suveltas genealogines ir istorines džiungles, autorius pats dažnokai įsivelia į sunkiai suvokiamus samprotavi-mus ir aiškinimus. Tiesa sakant, kodėl ši M. Strijkovskio darbo kritika atsidūrė šioje Vilniaus istorijai skirtoje knygoje, sunku paaiškinti.

Nors matydamas ir suprasdamas vadinamojo XVI a. Brauno plano bei vėlesnių jo variacijų netobulumą ir net klaidingumą, autorius knygos pabaigoje jį panaudoja be didesnių paaiškinimų. Tokį poelgį, kaip ir ne vieną kitą J. I. Kraševskio pateiktą teiginį



ar samprotavimą, labai aštriai sukritikavo žinomas to laikotarpio Vilniaus istorijos žinovas Mykolas Homolickis, šiai kritikai faktiškai skirdamas daugiausia vietos trijuose iš 24-ių savo leidinio *Mokslo vaizdai ir įvairenybės* tomų\*. Paskutiniame 24-e tome istorikas paskelbė iki šiol aktualų darbą apie pirmąjį Brauno planą, Švč. Trejybės cerkvę, Pranciškaus Smuglevičiaus tapytus Vilniaus vaizdus\*\*. Beje, M. Homolickis savo darbo pradžioje gyrė J. I. Kraševskį už gausų miesto ir bažnytinių archyvų bei bibliotekų rankraštytų, retų leidinių panaudojimą\*\*\*. Bet toliau vienas pirmųjų ir bene rimčiausių J. I. Kraševskio darbo tyrinėtojų atsidėjo pagrįstai daugelio atvejų kritikai. Jeigu jau ryžtasi išversti ir išleisti lietuviškai šį darbą apie Vilnių, tai, matyt, ne mažiau naudinga būtų paskelbti ir šias M. Homolickio studijas lietuviškai, kaip J. I. Kraševskio darbą papildantį ir daugeliu atvejų pataisantį veikalą. Kitas XIX a. žymus Vilniaus istorijos žinovas Adomas Honorijus Kirkoras, įvertindamas J. I. Kraševskio 50 metų kūrybinį darbą rašė taip: *Jei Kraševskis per savo gyvenimą nieko daugiau nebūtų parašęs, tik keturių tomų „Vilniaus istoriją“, tris tomus „Lietuvos istorijos“ ir didoką tomą „Slavų menai“, jau to*

\* [M. Homolicki], „Kilka uwag nad dziełem Pana J. I. Kraszewskiego: Wilno od początków jego do roku 1750, Tom I, II“, in: *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*. Poczet Nowy drugi, T. 22, Wilno, 1841, p. 5–221; [M. Homolicki], „Do uwag nad dziełem: Wilno od początków jego do roku 1750, ogłoszonych w poprzedzającym tomiku wizerunków, sprostowanie i dopełnienie; Niektóre dodatki do dzieła: Wilno przez J. I. Kraszewskiego“, in: *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*. Poczet Nowy drugi, T. 23, Wilno, 1842, p. 5–207, 211–223; T. 24, 1843, Wilno.

\*\* M. Homolicki, „O planach Wilna, jakim było w XVI wieku“ (p. 1–110); „Dwa pomniki cerkwi Św. Trójcy w Wilnie“ (p. 110–128); „Dodatek do artykułów historycznych o Kaplicy Św. Kazimierza przy kościele katedralnym wileńskim, umieszczonych w Tomiku XIII i XIV wizerunków, nowego poczetu drugiego“ (p. 223–235, jeszcze dopełnienie, p. 235); „Wiadomość o widokach cząstkowych miasta Wilna z okolicami, robionych przez Smuglewicza“ (p. 269–285), in: *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*. Poczet Nowy drugi, T. 24, Wilno, 1843.

\*\*\* *Wizerunki...*, T. 22, p. 6–7.

*pakaktų, kad jį būtų galima priskirti prie žymiausių ir labiausiai nusipelnusių istorikų ir archeologų\*.*

XIX a. II pusės rusų istorikas Vasilijus Vasilevskis du pirmuosius Vilniaus istorikus (Mykolą Balinskį ir J. I. Kraševskį) įvertino kaip pasižyminčius *kraštutiniu ir aiškiai pastebimu vienašališkumu*, nes esą jie per mažai miesto istorijoje pastebėjo rusų ir stačiatikybės įtakos\*\*. Toks priekaištas ypač keistas pastarojo istoriko atžvilgiu, nes skaitytojas gali pastebėti, kad ko jau ko, o dėmesio stačiatikiams ir rusams šioje Vilniaus istorijoje tikrai netrūksta. Kartais autorių netgi galima įtarti pataikaujant Rusijos imperijos valdžiai, kai interpretuoja kai kuriuos katalikų ir stačiatikių santykių momentus.

Savo laiku Janas Fijalekas pirmuoju Vilniaus istoriku įvardijęs M. Balinskį, J. I. Kraševskio keturių tomų darbą 1923 m. pavadinno dar nepraradusia aktualumo Vilniaus kronika\*\*\*. O Adolfas Šapoka atkreipė dėmesį, kad po M. Balinskio ir J. I. Kraševskio daugiau kaip šimtą metų iki jo niekas nesiryžo parašyti naujos Vilniaus istorijos\*\*\*\*. Apibūdindami pirmuosius Vilniaus istorikus *Vilniaus miesto istorijos* autoriai taip rašė: „Jie išaiškino daugybę faktų ir paskelbė nemaža dokumentų, kurių originalai vėliau dingo. Jų darbai sudaro senosios Vilniaus istoriografijos pagrindą... M. Balinskio ir J. I. Kraševskio Vilniaus istorijos pasitarnavo Lietuvos istoriografijai ne tik gausia faktine medžiaga, bet ir palankumu lietuvių tautai...“\*\*\*\*\* Pabrėžiama, kad M. Balinskis buvo „žymiai kritiškesnis už J. Kraševskį“\*\*\*\*\*. Vytautas Berenis

\* A. H. Kirkor, „Wilno od początków jego do roku 1750 przez J. I. Kraszewskiego“, in: *Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięciolecia działalności literackiej J. I. Kraszewskiego*, Warszawa, 1880, p. 327–330, cituota pagal: I. Szulska, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa, 2011, p. 41.

\*\* *Памятники русской старины в Западных губерниях империи*, Выпуск пятый, С. Петербург, 1872, p. 9–10.

\*\*\* J. Fijalek, „Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go“, in: *Ateneum Wileńskie*, Rocznik I, Wilno, 1923, p. 313–336.

\*\*\*\* A. Šapoka, *Senasis Vilnius*, Torontas, 1963, p. 6.

\*\*\*\*\* J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius, 1968, p. 8–9.

\*\*\*\*\* Ten pat, p. 8.

„Vilniaus miesto istorijos mokslinės istoriografijos“ pradininko laurus visiškai teisėtai priskyre M. Balinskiui, kurio *Vilniaus miesto istorija* pasirodė 1836 metais\*. Bet jis pripažino, kad: „Nepaisant gana kritiško požiūrio į istorijos šaltinius, M. Balinskio „Vilniaus istorija“ neprilygo J. I. Kraševskio 1840–1842 m. išleistai miesto istorijai.“\*\* Iš esmės visi autoriai, rašę apie J. I. Kraševskio Vilniaus istoriją, pabrėžė jo puikų stilių.

Norint parašyti išsamius šios knygos komentarus, reikėtų išleisti naują ir dar didesnę knygą, kuri būtų ne tik Vilniaus, bet iš dalies ir politinė Lietuvos istorija. Vilniaus istorija joje išsamiau pradėta nagrinėti tik nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro valdymo pabaigos. Autoriaus pasakojimas iš esmės visą laiką gan chaotiškas, aprašinėdamas vieną kurią temą jis staiga vienu dviem sakiniais peršoka prie kitos, taip stengdamasis paminėti kuo daugiau įvykių, bet apsunkindamas skaitymą.

Pabaigoje tenka pasakyti, kad šiame lietuviško knygos leidimo įvade nesistengiau suregistruoti ar išnagrinėti visų J. I. Kraševskio knygoje esančių istorinių riktų, nes šio darbo teko imtis skubiai ir neplanuotai. Visapusiška šios knygos analizė būtų atskiro tyrinėjimo tema ir, matyt, sudarytų nemažesnę tomą nei ji pati. Norėdamas kiek apsidrausti nuo didesnių Vilniaus istorijos išmanytojų kritikos dėl gan paviršutiniškos čia išdėstytos apžvalgos, turiu pasiaiškinti, jog šio darbo ėmiausi tik paprašytas „Minties“ leidyklos, nes vienas labai garsus Vilniaus istorijos specialistas, žadėjęs parašyti įvadą ir komentarus, per keletą metų to taip ir nepadarė... Tad, gelbėdamas padėtį, ėmiausi rašyti įvado, o minimalius komentarus parengė vertėja. Beje, dėl vertėjos darbo – nežiūrint to, kad knygos tekstas lenkų kalba dažnai labai sudėtingas, pilnas archaizmų ir lotyniškų intarpų, Irena Katilienė susidorojo puikiai, išversdama tiek lenkišką, tiek lotyniškų tekstus ir išsaugodama autoriaus savitą stilių bei dokumentų epochos dvasią.

ELMANTAS MEILUS

\* V. Berenis, „Mykolas Balinskis – Vilniaus miesto istorikas“, in: M. Balinskis, *Vilniaus miesto istorija*, p. XI.

\*\* Ten pat, p. XII.